

Hållbar utveckling, utbildning och slöjd

Hanna Hofverberg, Malmö universitet

Hållbar utveckling är en av vår tids viktigaste frågor. Men vad innebär det att utbilda för en hållbar utveckling? I den här texten kommer både möjligheter och utmaningar diskuteras när slöjdundervisning görs till en fråga om hållbar utveckling

Hållbar utveckling och utbildning

Innan slöjdamnet diskuteras specifikt behöver vi förstå vad hållbar utveckling är. En numera klassisk definition av hållbar utveckling är ”en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov” (UNESCO, 1988). Definitionen skrevs fram i slutrapporten *Vår gemensamma framtid* på uppdrag av FN och antogs 1992 som en överordnad princip för FN:s arbete. I rapporten beskrivs hållbar utveckling utifrån en social dimension, en ekologisk dimension och en ekonomisk dimension. Dessa tre dimensioner är tätt sammanlänkade och utgör varandras förutsättningar. Rapportens definition av hållbar utveckling och de tre dimensionerna har utgjort underlag för Agenda 2030 och de 17 globala mål som FN:s medlemsländer enades om 2015.

En utmaning med begreppet hållbar utveckling, inte minst när frågan hanteras i utbildningssammanhang, är att vi människor är långt ifrån överens om vad hållbar utveckling skulle kunna innebära på ett konkret plan. Vad det betyder att inte äventyra kommande generationers möjlighet att tillfredsställa sina behov, tolkas därför på olika sätt beroende på ideologier, intressen och prioriteringar. En ytterligare utmaning är att hållbar utveckling är komplext och innefattar en mängd aspekter både på individnivå, samhällsnivå och global nivå. Det är till och med så att flera forskare anser att de hållbarhetsutmaningar som FN sammanfattar i Agenda 2030:s 17 globala mål är så kallade ”wicked problems”, eller ”vilda problem”. Det innebär till exempel att utmaningarna kan uppfattas som olösliga eller att när ett problem är löst, så skapas samtidigt ett annat (Kronlid, 2017).

Hur ska då utbildningen i skolan kunna hantera dessa frågor som kan vara både komplexa och ”vilda”? Detta har diskuterats flitigt inom forskningsfältet både i Sverige och internationellt. En central del som ofta lyfts fram är att elever ska ges möjlighet att utveckla en *handlingskompetens* så att de själva kan avgöra vad som är hållbart och kan agera på hållbarhetsutmaningarna (Stevenson *et al*, 2013).

Handlingskompetens i slöjdamnet

Om vi nu frågar oss vad det kan innebära att utveckla handlingskompetens inom slöjdamnet, finns det givetvis en mängd olika svar. Texten nedan kommer belysa några av dessa genom att diskutera fyra områden som är relevanta för slöjdamnet:

- Tre dimensioner av hållbar utveckling
- Nyttan och kreativitet
- Produkt- och processinnehåll
- Återbruk

Tre dimensioner av hållbar utveckling

Det första området för handlingskompetens i slöjdamnet beskriver de tre dimensionerna av hållbar utveckling. Ett första exempel för att diskutera detta får utgöras av materialfrågan. I kursplanen står det att elever ska ”ges förutsättningar att utveckla förmågan att välja och hantera material för att främja hållbar utveckling” (Skolverket, 2022a, s. 218). Hur kan man som lärare arbeta med hållbar utveckling, material och handlingskompetens? Den ekologiska dimensionen är kanske den dimension som är lättast att relatera till i förhållande till material. Elevers handlingskompetens kan då exempelvis innebära att elever lär sig vad det är för material de arbetar med, var materialet kommer ifrån och hur materialet är framställt, för att på så vis synliggör olika aspekter av den ekologiska dimensionen. Men den ekologiska dimensionen är tätt sammankopplad med den sociala och den ekonomiska dimensionen. Ett exempel på hur de hänger ihop synliggörs när man frågar sig hur ett material eller en produkt framställts utifrån en social hållbarhetsdimension så som vilka arbetsvillkor arbetarna har. Om arbetsvillkor ställs mot prispress och materialkostnader, alltså den ekonomiska dimensionen, kan det uppstå en motsättning mellan de tre dimensionerna och det är inte givet vad som kan tolkas som hållbart utan att ställa frågan; för vem är det hållbart och på vilket sätt?

Genom att lyfta de tre dimensionerna kan komplexiteten av hållbar utveckling synliggöras. Det innebär inte att man som lärare behöver, eller inte ens kan, ge de ”rätta svaren”, utan att man i stället stöttar en process där eleverna får pröva och utforska vad de anser främjar en hållbar utveckling utifrån olika perspektiv. Att möjliggöra för elever att främja en hållbar utveckling kan också innebära att man som lärare hjälper elever att hantera ovisshet och det faktum att vissa frågor kanske inte går att ”lösa” utan att de istället har en så kallad ”vild” karaktär (Kronlid, 2017).

Nyttan och kreativitet i slöjdamnet

Det andra området för handlingskompetens i slöjdamnet beskriver nytta och kreativitet i slöjdamnet. Slöjdande har alltid haft en tydlig plats i människors liv, men vad som lyfts

fram som värdefull kunskap, det vill säga vad elever förväntas lära sig inom slöjdamnet har skiftat över tid (Borg, 2008). När slöjdamnet i slutet av 1800-talet och början på 1900-talet introducerade i folkskolan sågs ämnet primärt som ett nyttoämne (Hartman, 2015). En förskjutning har skett sedan dess och i dagens grundskola betonas i större utsträckning kreativitet och personlig utveckling. Dessa två övergripande syften – ett nytto syfte och ett kreativitetssyfte – kan också beskrivas som två olika sätt att tala om slöjdande, eller två olika diskurser om slöjande, som utvecklar olika handlingskompetenser. Nyttodiskursen kommer från en hantverkstradition där hållbarhet ofta förstås som produkter som håller och är välgjorda, medan kreativitetsdiskursen snarare betonar att elever ska komma på egna lösningar och på olika sätt vara innovativa. Dessa två syften behöver inte vara varandras motsättning, men när hållbarhetsfrågor beskrivs i relation till dem synliggörs olika hållbarhetsmål och därmed olika handlingskompetenser.

Ett exempel på hur nytto- och kreativitetsdiskursen kan krocka återfinns i en forskningsstudie av ett återbruksprojekt i slöjd (Hofverberg & Maivorsdotter, 2018). I studien framgår det att återbruksprojektet presenteras för eleverna som ett kreativt projekt där eleverna utifrån en redan använd textil skulle slöjda en ny produkt. Syftet hade alltså en tydlig kreativitet sinramning där eleverna skulle designa och göra en ny produkt. Under arbetets gång framkom däremot nyttodiskursen på olika sätt, exempelvis i dialogen mellan läraren och eleverna. Om produkten skulle vara användbar gick det till exempel inte att göra en grytlapp i fleece, eftersom fleece smälter vid värme. Ett annat exempel var att eleverna skulle använda beprövade hantverkstekniker, snarare än egna lösningar. Men detta förmedlade läraren under lärandets gång och ibland när eleverna redan hade gjort fel. På detta sätt utmanade nyttodiskursen kreativitetsdiskursen kring vad som skulle prioriteras. Exempelen i studien väcker den befogade frågan om det är elevernas kreativitet eller förmåga att använda konstnärliga uttryck som bedöms eller om det är elevernas förmåga att vara noggranna och att göra produkter som är funktionella och håller länge. Kan det vara både och? Vilken av dem hamnar i då förgrunden? I dialogen mellan läraren och eleverna i forskningsstudien var det inte självklart för eleverna om det var det funktionella eller det kreativa som hamnade i förgrunden. Exemplet visar hur bägge diskurserna finns i slöjdamnet. Som lärare kan det vara bra att synliggöra för eleverna om det primärt är nyttan av en produkt eller om det är kreativiteten som ligger till grund för bedömningen. En ytterligare aspekt som relaterar till detta, är den handlingskompetens som eleverna lär sig i själva processen och som vi nu vänder vår uppmärksamhet emot.

Produktinnehåll och processinnehåll

Det tredje området för handlingskompetens i slöjdamnet handlar om att uppmärksamma och göra skillnad på produktinnehåll och processinnehåll. För att beskriva skillnaden mellan dessa är produktinnehållet målet eller resultatet med slöjddandet. Det kan vara en

fysisk produkt, till exempel en smörkniv, men det kan också vara färdighet eller en teknik, som till exempel tekniken att tova. Processinnehållet är det som eleven lär sig i processen på väg mot målet. Det kan till exempel vara det som eleven lär sig när eleven gör en smörkniv eller att uppmärksamma de erfarenheter eleven hanterar i processen när eleven lär sig tekniken tova (Hofverberg, 2019).

När vi talar om undervisning och lärande i relation till hållbar utveckling kan begreppen produkt- och processinnehåll användas för att synliggöra olika former av handlingskompetens. Begreppen kan ge ett språk för att nyansera och kommunicera vad eleverna har gjort eller lärt sig. Till exempel kan eleven ha lärt av processen även i de fall produktinnehållet inte kan anses vara hållbart. Eleven kan till exempel ha varit sparsam och tagit vara på allt material men inte lyckades framställa en särskilt hållbar produkt. Det kan också vara omvänt, det vill säga att eleven gör en hållbar slutprodukt men att processinnehållet varit mindre hållbart (Hofverberg, 2019).

Att slöjda handlar ofta om att ge sig hän i en process. Även om slutmålet är på förhand uttänkt, så uppstår det ofta problem eller utmaningar i slöjdande som gör att processen tar en annan riktning. Materialet kan ge motstånd eller så ändras uttrycket. Kanske eleven också förändras i processen – upptäcker att något var extra roligt att göra eller att det som eleven tänkt inte passar. Sociologen Richard Sennett (2008) beskriver hur slöjdande kan ses som en process som hittar och löser problem, vilket han på engelska beskriver som ”problem finding - problem solving”. Här har slöjdamnet en möjlighet att arbeta med hållbarhetsutmaningar som inte bara handlar om att instrumentellt lösa ett problem, utan att elever få erfarenheter av att vara i en problemlösande process, där eleven både identifierar problem och lösningar på problemen som uppstår. Processen och produkten är i ständig rörelse och skapar nya former och nya erfarenheter.

Återbruk

Det fjärde området för handlingskompetens i slöjdamnet handlar om återbruk. Idag menar många att vi lever i den nya tidsepoken antropocen som definieras ”människans expansion” (Crutzen & Stoermer, 2000). Från 1950-talet och framåt har människans aktivitet ökat dramatiskt och fenomenet benämns som ”den stora accelerationen” (Steffen *et al.*, 2015, s. 82). Denna utveckling bedöms av många forskare som ohållbar. Ett sätt att skapa förändring är att ta vara på och återvinna jordens resurser, vilket kan ske på global nivå, samhällsnivå och individnivå. Att ta vara på resurser och att arbeta med återbruk är en vanlig aktivitet i slöjdamnet. När slöjdlärare beskriver hur de arbetar med återbruk, framträder flera sätt att arbeta med det i undervisningen, både i fråga om vad som återbrukas och vad det är eleverna behöver lära sig för att delta i återbruksaktiviteten (Hofverberg, 2022). Om en elev exempelvis ska lära sig att laga ett föremål, vilket är en form av återbrukande där föremålet som lagas får ett förlängt liv, behöver eleven lära sig vad det är för material som föremålet är gjort av, samt lämpliga

tekniker för att kunna laga det. Ett annat exempel på återbruk är om eleven identifierar en ny användare för föremålet. Då är det snarare kreativitet som efterfrågas eller kunskap om var och på vilket sätt eleven kan lämna in föremålet, som till exempel till en second handbutik eller återvinningsstation. Båda exemplen visar på ett återbrukande, men innebär olika typer av kunskap som eleven behöver lära sig och därmed också olika typer av handlingskompetens.

I tabellen nedan sammanfattas sju olika återbruksaktiviteter, eller re-aktiviteter, vilka är baserade på slöjdlärares beskrivningar av återbruksundervisning (Hofverberg, 2022). Innehållet i tabellen visar på en mångfald av innehåll när det gäller frågor som: Vad är det som ska återbrukas och på vilket sätt? Vilka kunskaper och tekniker behöver eleverna lära sig för att kunna delta i återbruksaktiviteten? Hur relaterar återbrukandet till individen och samhället i stort? Beroende på svaren på dessa frågor, så framträder olika syften med återbrukandet och handlingskompetensen får olika innebörd.

Tabell 1.

Tabellen nedan ger en överblick på olika återbruksinnehåll och dess olika kunskaper som framkommer när slöjdlärare beskriver sin undervisning (Hofverberg, 2022, s. 129)

Tema	Konkret slöjdexempel	Vad återbrukas?
Reuse	Produkters användningsområden eller för nya användare	Kunskap om hur produkten i sin helhet återbrukas
Reduce	Inte slänga material och att vara sparsamma i processen	Kunskap om sparsamhet
Recycle	Kretslopp: skolan (odla), naturen (skogen), slöjdklassrummet (lapp och skrotlåda) och samhället (konsumtionsvanor)	Kunskap om återbruksmaterialens kretslopp
Remake	Göra nya produkter av redan använt material, materialkunskap och kunskap om kvalitet.	Kunskapen om hur och vad en kan göra av redan använt material eller produkter
Repair	Hur man lagar och förlänger livet på ett föremål genom hantverkskunnande	Kunskapen om hur en lagar och vårdar produkter eller kläder
Refuse	Gör motstånd mot något, som till exempel plast eller en slit-och-slängkultur	Kunskapen om material och levnadsätt vilket syftar till att eleverna kan göra aktiva val och blir medvetna medborgare
Reverse engineering	Kunskap om hur produkten gjorts eller konstruerats.	Kunskap genom att plocka isär en process eller en produkt

Sammanfattningsvis har den här texten definierat hållbar utveckling och beskrivit att undervisning om hållbar utveckling är komplext och att det kan innebära en mängd olika saker. En central del som lyfts fram i forskningsfältet om miljö- och hållbarhetsutbildning är att elever ska ges möjlighet att utveckla handlingskompetens. Vad handlingskompetensen syftar till har texten diskuterat i relation till fyra områden som är relevanta för slöjdämnet: tre dimensioner av hållbar utveckling, nytta och kreativitet, produkt- och processinnehåll och återbruk. Eftersom hållbar utveckling kan innebära många olika saker har texten diskuterat vikten av att synliggöra olika syften med slöjdundervisning. Ett exempel som diskuterats är vilken dimension av hållbar utveckling som hamnar i förgrunden. Ett annat exempel som har beskrivits är om handlingskompetensen utvecklar kreativitet eller om den istället möjliggör att slöjda funktionella föremål. Även i återbruksprojekt får handlingskompetensen olika innebörd beroende på vad som återbrukandet i stort syftar till, vilket har diskuterats utifrån sju olika återbrukningsbegrepp: reuse, reduce, recycle, remake, repair, refuse, reverse engineering.

Referenser

- Borg, K. (2008). Slöjdämnet – Alla dessa slöjdpåsar. I *Slöjd vidgar perspektiven KRUT: Kritisk utbildningstidskrift*, 133/134(1–2), 16–26.
- Crutzen, P. J. & Stoermer, E. F. (2000). The Anthropocene. *IGBP Newsletter*, 41(17), 17–18.
- Hartman, S. (2015). Utvecklingslinjer och bildningsideal i skolslöjden – summering. I Harman, S (Red.) *Slöjd, bildning och kultur. Om pedagogisk slöjd i historia och nutid*. Stockholm: Carlssons förlag.
- Hofverberg, H. (2019). *Crafting Sustainable Development. Studies of Teaching and Learning Craft in Environmental and Sustainability Education*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet.
- Hofverberg, H. (2022). Återbruk i antropocen. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 27(3), 118 – 139
- Hofverberg, H. & Maivorsdotter N. (2018). Recycling, crafting and learning - an empirical analysis of how students learn with garments and textile refuse in a school remake project, *Environmental Education Research*, 24(6), 775-790.
- Kronlid, O. D. (2017). *Skolans värdegrund 2.0: etik för en osäker tid*. Stockholm: Natur & kultur.
- UNESCO (1987). *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.

Sennett, R. (2008). *The craftsman*. Penguin Books: London.

Skolverket (2022a). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet – Lgr22*. Hämtad från: <https://www.skolverket.se/publikationer?id=9718>

Skolverket (2022b). Ändrade kursplaner i slöjd. Hämtad från: <https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/aktuella-forandringar-pa-grundskoleniva/amnessidor-for-andrade-kursplaner-2022/praktisk-estetiska-amnen/slojd>

Steffen, W., Broadgate, W., Deutsch, L., Gaffney, O., & Ludwig, C. (2015). The trajectory of the Anthropocene: *The great acceleration*. *The Anthropocene Review*, 2(1), 81–98.

Stevenson, R. B., Broady, M., Dillon, J., & Wals, A. E. J. (2013). *International handbook of research on environmental education*. New York: The American Educational Research Association by Routledge Publisher.

Vidare läsning

Hofverberg, H. & Westerlund, S. (2021). Hållbarhet i slöjdämnet. Innehåll och undervisningstraditioner. *Techne Series A*, 28(1), 16 – 32.

Johansson, M. (2019). Materiella och immateriella resurser – hållbar utveckling i och genom slöjd. *Nordic Studies in Education* 39(3), 214–227.

Kronlid, D. (2021). *Etisk teori – skolan som arena för moraliska utmaningar*. I Serder, M. & Jobér, A. (red.) (2021). *Vetenskapliga teorier för lärare*. Stockholm: Natur & Kultur, s. 419 – 437.

Westerlund, S. (2020). Om slöjdämnet och sociala aspekter av hållbarhet. *Nordic Studies in Education*, 40(2), 188–205.